

Teória podmieneného správania

Tieto teórie sa pokúsili nájsť súvis medzi nervovým systémom a psychickými javmi. V tejto súvislosti H. J. Eysenck v diele **Osobnosť a zločinnosť** zdôvodnil zločinnosť **dedičnosťou psychických porúch**. Určité psychické poruchy totiž majú vplyv na psychické vlastnosti organizmu, ktoré vedú k trestnej činnosti. **Vzhľadom na to, že tieto psychické poruchy sú dedičné, dedičná je aj zločinnosť**. Za typické psychické vlastnosti vedúce k trestnej činnosti považoval extrovertnú povahu, nedostatočnú adaptáciu na vonkajšie prostredie, nízke svedomie a slabú schopnosť učiť sa spoločenským pravidlám.

Sociálno-psychologická teória

Učenie sa spoločenským pravidlám a normám tieto teórie vnímajú ako sociálne učenie. Najtypickejšou formou sociálneho učenia je napodobňovanie v skupinách či vo dvojiciach. **Kriminálne správanie je teda výsledkom napodobňovania**.

Podľa Skinnera má veľký význam pre kriminálne správanie jedinca to, či je zaň odmenený alebo potrestaný. V prípade, že trestná činnosť nie je odhalená a potrestaná, posilní sa u páchatela delikventné správanie a zvyšuje sa riziko recidívy.

6. KRIMINÁLNO-SOCIOLOGICKÉ TEÓRIE (SOCIOLOGICKÝ KRIMINOGENETICKÝ SMER)

Kriminálno-sociologické teórie vznikli ako reakcia na názory kriminálno-biologického smeru. Ich predstavitelia sa pokúšali nájsť prvky prostredia, ktoré by mali vplyv na vznik kriminálneho správania sa. Kriminálne správanie odôvodňovali vplyvom množstva vonkajších faktorov (faktorov prostredia).

Autori týchto teórií sa zameriavali na prevenciu, príčiny a skúmanie kriminality. Dôraz kládli aj na prekonávanie spoločenských nerovností, posilňovanie rodinných väzieb a záujem o rizikové skupiny obyvateľstva.

Ku kriminálno-sociologickým teóriám zaraďujeme:

- Názory G. Tardeho a A. Lacassagneho na zločinnosť
- Faktorovú teóriu kriminality (E. Ferri)
- Chicagskú kriminologickú školu a ekologický smer
- Teóriu spoločenskej dezorganizácie a teóriu anómie
- Teóriu zločinnosti z blahobytu
- Teóriu diferenciálnej asociácie
- Teóriu konfliktu kultúr
- Teóriu subkultúry
- Novú (kritickú) kriminológiu
- Etiketizačnú teóriu zločinnosti
- Teóriu konfliktu
- Teóriu sociálno-kognitívneho učenia
- Teóriu morálneho vývoja
- Teórie kontroly
- Teórie vnútornej kontroly
- Teórie sociálnych väzieb
- Teórie reintegratívneho zahanbenia
- Teórie kontrolnej rovnováhy
- Frommovu koncepciu kriminality
- Sprostredkovací (porovnávací) smer
- Štatistické skúmanie kriminality

Názory G. Tardeho a A. Lacassagneho na zločinnosť

Podľa sociológa G. Tardeho sa **nikto ako zločinec nerodí**. Dieťa po narodení nedisponuje žiadnymi zločineckými vlastnosťami, no **závisí od prostredia, či sa z dieťaťa stane mravne bezchybný jedinec alebo zločinec**. Deti majú určité sklony, ktoré môžu viesť ku kriminálnemu správaniu sa, no iba v kriminálne determinovanom prostredí. U detí, ktoré sa vyvíjajú v spoločensky bezchybnom prostredí, tieto sklony ku zločinnosti nevedú.

Francúzsky lekár A. Lacassagne sa preslávil teóriou, podľa ktorej **živným podhubím správania nebezpečného pre spoločnosť je prostredie**. Jedinec sa stane kriminálnym iba vtedy, ak sa dostane do takéhoto (nevhodného) prostredia.

Zločinnosť sa v týchto prípadoch spája s pôsobením faktorov prostredia. Zvlášť sa zdôrazňuje slabá zárobková činnosť, nezamestnanosť, alkoholizmus či nízke vzdelanie. Takto jednostranne zamerané výskumy nemohli viesť k odhaleniu skutočných príčin kriminality.

Faktorová teória kriminality (E. Ferri)

Sociologické výskumy pôsobili v smere modifikácie kriminologicko-biologického smeru. Už E. Ferri pripustil, že **trestná činnosť je výrazne ovplyvnená aj vplyvmi prostredia**. Zločincov rozdeľoval do piatich skupín:

- zločinci duševne chorí,
- zločinci rodení,
- zločiny zo zvyku,
- zločinci príležitostní a
- zločiny z vášne.

Príčiny kriminality podľa Ferriho spôsobujú tri základné faktory: **antropologický faktor** (vek, pohlavie, psychické činitele), **fyzický faktor** (podnebie, zemepisná poloha) a **spoločenský faktor**. Podľa tohto členenia sa pre jeho teórie vžil názov „faktorové“.

Chicagská kriminologická škola a ekologický smer

Predstavitelia Chicagskej univerzity **zdôvodňovali zločinecké správanie rozširovaním priemyslu, vytváraním veľkomestského spôsobu života a ťažkými životnými situáciami prisťahovalcov**.

Ekologický smer dával do súvisu podmienky prostredia a kriminálneho správania. Jeho hlavný predstaviteľ dospeli k záveru, že **kriminálne správanie sa rozvíja v prostredí, ktoré nedisponuje „normálnymi“ podmienkami**.

Za nevýhodu ekologického smeru je potrebné považovať to, že nikdy nedokázal spoľahlivo zodpovedať otázku o existencii kriminogenných území, ktoré produkujú zločinnosť.

Teória spoločenskej dezorganizácie a teória anómie

Za hlavného predstaviteľa tejto teórie sa považuje E. Durkheim. Podľa neho je **zločinnosť integrálnou súčasťou zdravej spoločnosti**. Jej existencia prispieva k stabilizácii spoločnosti. Jej prudký nárast alebo pokles však nasvedčuje tomu, že niečo nie je v poriadku.

Teória anómie sa opiera o taký stav v spoločnosti, keď **prestali fungovať a zrútili sa všetky regulačné mechanizmy a všetky predtým uplatňované poriadky** (právny, morálny a pod.). Pre spoločnosť nachádzajúcu sa v stave anómie je **typická dezorganizácia, neporiadok a chaos. Práve takéto prostredie napomáha a uľahčuje kriminálne správanie**.

Vplyv spoločenskej nerovnosti skúmal R. K. Merton. Podľa neho sa **kriminálne správanie objavuje podstatne viac u chudobnejších vrstiev obyvateľstva**. Tento záver zdôvodnil tým, že práve u týchto jedincov existuje najväčší rozpor medzi ich reálnymi možnosťami a obrazom úspešného života.

Teória zločinnosti z blahobytu

Príčiny zločinnosti sa táto teória pokúsila zdôvodniť **prebiehajúcou vedecko-technologickou revolúciou**. V rámci nej sa uskutočňujú také zmeny, ktoré búrajú rodinné vzťahy, ničia náboženskú orientáciu, tradičné hodnoty, v dôsledku čoho sa človek odcudzuje. Vysoká zločinnosť sa zdôvodnila zvyšovaním sa životnej úrovne, rastom blahobytu.

Teória diferenciálnej asociácie

Túto teóriu predstavil E. Sutherland v práci **Základy kriminológie** (1939). **Prvou dôležitou tézou** bolo, že procesy prebiehajúce v centrálnom nervovom systéme, ako aj v okolitom prostredí sú rovnaké pri kriminálnom i nekriminálnom jedincovi. Kriminálne správanie teda nie je dôsledok deviantnej myšlienky. **V druhej téze** uviedol, že kriminálne správanie sa nededí, ale je naučené. Za príčinu kriminálneho správania považoval to, že jedinec si osvojí predstavy o správaní, ktoré odporuje spoločenským normám.

Teória konfliktu kultúr

Americká kriminológia zdôvodňuje kriminalitu **konfliktom kultúr**. Podľa nej ide o jednu z príčin kriminality. **Kriminálne správanie je výsledkom protirečenia rôznych skupín, kultúr**. Jedinci sa počas svojho života vyvíjajú a stotožňujú sa so skupinou, v ktorej sa pohybujú, a zžívajú sa s jej pravidlami. Pravidlá a normy fungovania sa pri jednotlivých skupinách nemusia zhodovať alebo sa iba sčasti prekrývajú.

Teória subkultúry

Subkultúru a jej normatívny systém za príčinu zločinnosti považovali predstavitelia teórie subkultúry.

Podľa A. Cohena sú **skutočnými predstaviteľmi subkultúry mladiství**. Zhromažďujú sa v gangoch a pod vplyvom prostredia si osvojili normy a pravidlá správania typické pre gang.

R. Cloward a L. Ohlin rozpracovali teóriu zločineckých gangov. Opierali sa pritom o poznatok, že **mladiství z chudobných a sociálne zaostalých oblastí nemajú reálne možnosti na to, aby boli v živote úspešní**. Napätie, ktoré z tohto pramení, vyúsťuje do nekonformného správania sa vrátane kriminality.

Nová (kritická) kriminológia

Pre druhú polovicu 20. storočia v západnej Európe a v USA je typické formovanie kritických názorov na vtedajšiu kriminológiu. Predmetom silnej kritiky bol najmä jej **etiologický (kauzálny) model a nedostatok pozornosti venovaný výskumom latentnej kriminality**.

Etiketizačná teória zločinnosti

Podstatou tejto teórie je myšlienka, že **zločinnosť ako taká neexistuje**. Je iba spoločenskou konštrukciou, ktorú **vytvára priamo štát, keď určité konania označí za trestné činy** v trestnoprávných predpisoch. Určité konania tak označí ako trestné činy a **určitých jedincov za páchatelov trestných činov**. Takéto označenie môže v konečnom dôsledku viesť k nastúpeniu kriminálnej kariéry.

Typickým príkladom aj v našich podmienkach je kriminalizácia určitých konaní namierených voči majetku alebo voči ľudskému zdraviu, pri ktorých je to práve štát, ktorý legálnym vymedzením znakov trestného činu (typicky znaku škody alebo znaku v podobe trvania) vytvára a vymedzuje kategóriu trestného činu a odlišuje ju od kategórie priestupku.

Nedostatkom tejto teórie je **objektívne popretie existencie zločinnosti**. Jej absencia pritom nikdy nebola preukázaná, resp. nikdy sa jej výskyt nepodarilo poprieť.

Teória konfliktu

Sociálny poriadok v spoločnosti je výsledkom produkcie mocných skupín. Tieto sa pomocou sociálneho poriadku **snažia kontrolovať spoločnosť**, najmä vzťahy jedincov k štátnej moci.

V spoločnosti existuje **viacero rôznych skupín, ktoré sa môžu dostať do konfliktu**. Minority môžu iba veľmi málo ovplyvniť zákonodarstvo, a tak sa ich správanie podľa právnych noriem môže stať kriminálne.

Teória sociálno-kognitívneho učenia

Proces sociálneho učenia podľa Baduru prebieha **osvojovaním si správania sa iného** na základe priameho pozorovania, bezprostrednou skúsenosťou v interakcii so sociálnym prostredím a prostredníctvom verbálnej alebo názornej ukážky.

Teória morálneho vývoja

Táto teória sa opiera o **členenie morálneho vývoja človeka do šiestich stupňov na troch úrovniach**:

- **predkonvenčná úroveň** – tu sa odohráva prvý stupeň (orientácia na poslušnosť a trest) a druhý stupeň (naivne egoistická mravná orientácia),
- **konvenčná úroveň** – tretí stupeň morálneho vývoja (orientácia na získanie povesti poslušného dieťaťa) a štvrtý stupeň (mravná orientácia na rešpektovanie autority a verejného poriadku),
- **postkonvenčná úroveň** – piaty stupeň mravného vývoja (mravná orientácia na právo a dodržiavanie sociálnych kontaktov), šiesty stupeň (mravná orientácia na univerzálne princípy, spravodlivosť, vzájomné uznanie a rešpekt).

Za nedostatok teórie sa považuje to, že v mnohých prípadoch je náročné preukázať význam dosiahnutého stupňa mravného vývoja na delikventné správanie.

Teórie kontroly

Predstavitelia týchto teórií sa zamerali na **skúmanie kontrolných mechanizmov**, ktorých absencia vedie ku kriminálnemu správaniu. Podľa ich názoru, ak **kontrolné mechanizmy** (najmä pozitívne dôsledky integrácie v skupine a subjektívne schopnosť dodržiavať sociálne normy) **u jedinca chýbajú, jedinec je vystavený nebezpečenstvu kriminálneho zlyhania**. Ak sú tieto mechanizmy prítomné, chránia jedinca pred konaním v rozpore s trestným právom.

Teórie vnútornej kontroly

Pre vznik protispoločenského správania je podľa ich názoru **rozhodujúca** absencia určitých kontrolných mechanizmov. Túto koncepciu rozpracoval ďalej W. Reckless v **teórii zábran**. Podľa jeho názoru je **delikventné správanie zdôvodnené stretom pôsobenia vnútorných zábran a spoločenských činiteľov**.

Teórie sociálnych väzieb

Podľa názorov T. Hirschiho sa **riziko kriminality znižuje úmerne k intenzite sociálnej integrácie jedinca alebo k miere pripútania sa k inej osobe**. Tento poznatok vyjadril pomocou štyroch empiricky overených premenných:

- *attachment* – emocionálny vzťah k blízkej osobe (k rodičom, učiteľom, priateľom),
- *commitment* – riziko straty sociálnej pozície v dôsledku spáchania deliktu,
- *involvement* – časové vyťaženie v dôsledku bežných aktivít a s tým spojený nedostatok času na hlúposti,
- *belief* – kontrola správania sa v zmysle v spoločnosti uznaných pravidiel a princípov.

Teórie reintegratívneho zahanbenia

Zdôraznili **význam pocitu hanby**, ktorý sa spája s verejným morálnym odsúdením trestného činu spoločnosťou. **Dôraz sa kladie na komunitu, v ktorej je páchatel odsúdený a zahanbený, na symbolické odpustenie a znovuprijatie do komunity**. Nevyhnutným predpokladom tohto je existencia štruktúry v spoločnosti, ktorá však často chýba. Predstavitelia týchto teórií preto volajú aj po obnove života v sociálnych spoločenstvách.

Teórie kontrolnej rovnováhy

Tieto teórie **dávali do vzťahu kriminalitu a mocenské kontrolné kompetencie**. Čím vyšším sociálnym postavením jedinec disponuje, tým viac mocenských a kontrolných kompetencií má a naopak. Nevyváženosť kontrolných kompetencií uľahčuje spáchanie trestného činu. Mocní sú presvedčení o svojej nadradenosti a bezmocní takto reagujú na domnelé príkorie.

Frommova koncepcia kriminality

Podľa názorov E. Fromma **človek stratil svoju nezávislosť a ľudskosť**. Hoci vytvoril spoločenský svet, túži po návrate k prírode. Tento však už nie je možný, keďže človek sa jej odcudzil. **Spoločnosť je mu však ešte cudzejšia, v dôsledku čoho sa vytvára frustrácia. Táto vedie až k agresívnym formám správania sa** (teória totálneho odcudzenia sa).

Sprostredkovací (porovnávací) smer

Predstavitelia tohto smeru **uznali vplyv biologických i sociologických faktorov na vznik kriminality**. Kriminogénne činitele rozčlenili na **exogénne** (všetko, čo je okolo jedinca) a **endogénne** (všetko, čo je v osobe páchatela). Tieto činitele spoločne, vo svojom súhrne odôvodňujú kriminalitu a kriminálne správanie.

Štatistické skúmanie kriminality

Prenikanie metód štatistiky do jednotlivých oblastí života malo význam aj z pohľadu skúmania príčin kriminality. Dôležitá bola najmä súdna štatistika. **Štatistickými metódami boli spracované výskumy týkajúce sa veku, pohlavia páchatela i príčin kriminality** (A. M. Guerry). Podľa výsledkov jeho výskumu sa najviac majetkovej trestnej činnosti vyskytovalo v bohatých oblastiach Francúzska, čo zdôvodnil nerovnomerným rozdelením majetku.